

УДК 338.242.4.025.2(439)

Ткач Д.І.
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних питань
Університет економіки та права «КРОК»

Лібералізація господарської діяльності в Угорщині як перший крок на шляху економічних трансформацій (досвід 90-х років ХХ сторіччя)

У статті аналізуються найважливіші кроки реформування економіки Угорщини на шляху трансформації. Визначаються ключові її напрями, а саме лібералізація господарської діяльності в Угорщині як перший крок на шляху економічних трансформацій у 90-х роках ХХ сторіччя. Детально аналізується лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків.

Ключові слова: Угорщина, реформування економіки, лібералізація господарської діяльності, лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків, формування ринкової банківської системи.

Ткач Д.И.
доктор политических наук, профессор,
проректор по международным вопросам
Университет экономики и права «КРОК»

Либерализация хозяйственной деятельности в Венгрии как первый шаг на пути экономических трансформаций (опыт 90-х годов ХХ столетия)

В статье анализируются важнейшие шаги реформирования экономики Венгрии на пути трансформации. Определяются ключевые ее направления, а именно либерализация хозяйственной деятельности в Венгрии как первый шаг на пути экономических преобразований в 90-х годах ХХ века. Подробно анализируется либерализация внешнеэкономических связей.

Ключевые слова: Венгрия, реформирование экономики, либерализация хозяйственной деятельности, либерализация внешнеэкономических связей, формирование рыночной банковской системы.

Tkach Dmytro
Professor, doctor of political Sciences,
Vice-rector for International Affairs
KROK University

Liberalization of Economic Activity in Hungary as the First Step on the Path of Economic Transformations (the experience of the 90-ies of the XX century)

The most important steps of reformation of Hungarian economy on the way to transformation are analyzed in the article. The key areas of it, namely the liberaliza-

tion of economical activities in Hungary as the first step on the way to the economic transformations in 90s years of XX century, are defined. The author analyzes in detail the liberalization of foreign economic relations.

Keywords: *Hungary, reformation of economy, liberalization of economical activities, foreign economic relations, formation of a market banking system.*

Постановка проблеми

Розглядаючи події в Угорщині 1990-х років, важливо глибше осмислити теоретико-методологічні проблеми, пов'язані з оцінкою сучасних трансформаційних процесів, особливо в економічній сфері. Саме тоді робилися найважливіші кроки реформування економіки Угорщини, визначалися ключові її напрями, зокрема лібералізація господарської діяльності. Для України це є актуальним і сьогодні тому, що незважаючи на 25-річне існування як незалежної держави, в країні і сьогодні не здійснені ті економічні реформи, які угорці реалізували ще у 1990-х роках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблематики реформування Угорщини на шляху трансформації присвячені дослідження українських учених: Є. Р. Бершеди [13], В. Гесця [7], О. Пивоварського [1], Д. І. Ткача [9], а також іноземних: Дж. Сакса [1], Л. Бальцеровича [2], I. Berend [10], Kuczsi, Tibor [18], Róna-Tas, Ákos [19], і російських: Р.С. Гринберга [6], Л. Данко [20], Л. С. Лучкіної [17], М. А. Усієвича [7], И.Г. Ушкалова [16], Е. Е. Шестакова [15] та інших.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

У сучасній економічній науці значна увага приділяється аналізу трансформаційних процесів в економіках постсоціалістичних держав, існують різні підходи до цієї проблематики, більшість із яких розглядає сучасну трансформацію як перехід до ринкових відносин. Однак вітчизняній науці цій проблематиці приділено недостатньо уваги.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз ключових кроків реформування економіки Угорщини на шляху трансформації, а також визначення її напрямів; аналіз лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків Угорщини.

Основний матеріал дослідження

Для того, щоб розпочати ринкові перетворення в країні, потрібно було ліквідувати командно-адміністративну систему управління економікою. Дж. Сакс та О. Пивоварський виділяють дві стадії переходу до ринкової економіки – просту та складну. Проста полягає у знищенні перепон, встановлених на шляху до економічної свободи та конкуренції централізованою плановою системою. А складна – у створенні нової системи, що ґрунтується на законі та приватизації власності [1]. В Угорщині проста стадія, а саме процес ліквідації механізмів та інститутів старої системи, пройшла досить швидко та безболісно. На практиці це означало відмову від системи державного директивного планування, а також від централізованого розподілу матеріально-технічних ресурсів та перехід до ринкового механізму вирішення завдань розподілу.

Наступним кроком стала лібералізація виробничої та комерційної діяльності. Лібералізація за формою виглядала як відмова держави від більшості заборон та обмежень, якими так зловживали при соціалізмі, а по суті включала ліквідацію обмежень на створення й функціонування приватних підприємств, відмови від

контролю за цінами, обмежень у зовнішній торгівлі, введення конвертованості валюти, відхід від контролю за процентними ставками[2]. Рівень лібералізації в Угорщині мав три виміри. У галузі внутрішніх національних ринків – лібералізація внутрішніх цін і прогрес у скасуванні державної монополії на торгівлю. У галузі зовнішніх ринків – лібералізація міжнародного торгового режиму, конвертованість валюти тощо. І, нарешті, відкритість економіки для розвитку приватного сектора.

Щодо першого виміру, то ключову роль у ньому відіграла лібералізація цін, яка полягала у тому, що виробникам, продавцям та посередникам надавалося право визначати та встановлювати ціни з урахуванням кон'юнктури ринку. Угорщина цінову лібералізацію розпочала ще з реформ 1968 року. Тоді частка лібералізованих цін становила 23%, у 1986 – 55% г., 80% – в 1989 р. і 92% – у 1992 році [3]. Угорська держава залишила за собою також право централізованого встановлення цін на певні групи товарів. Якщо засоби монетарної політики впливають на формування цін через попит, то через державні ціни держава впливає на формування індексу споживчих цін. У грудні 1999 р. частка товарів і послуг з регульованими цінами становила 17,7%, у 2000 р. – 17,99%. До товарів з регульованими цінами відносились побутова енергія (електроенергія, газ) і ліки, до послуг – тарифи на громадський транспорт і комунальні послуги.

Державне регулювання у галузі цін розповсюджувалось також на контроль за формуванням цін фірм, які посідають монопольне положення на ринку. З цією метою в Угорщині у 1991 році було створено Відомство з конкуренції, головним завданням якого визначено недопущення зловживань у цій сфері, відстеження картельних угод, що обмежують конкуренцію, а також контроль за концентрацією виробництва.

Перші кроки на шляху впровадження ринкових реформ, у першу чергу лібералізації, справили досить серйозний негативний вплив на стан економіки держави. Виникла досить складна ситуація, коли стара система управління була зруйнована, а нова, заснована на ринкових інститутах, тільки народжувалась. У результаті Угорщина потрапила у досить глибоку економічну кризу, особливо у 1992-1993 рр. Доходи населення були знецінені, обігові кошти підприємств також значно зменшилися, зменшилось і споживання. І хоч угорці обійшлися без «шокової терапії», однак лібералізація господарської діяльності супроводжувалася реалізацією радикальних програм макроекономічної та фінансової стабілізації, спрямованих на придушення інфляції, зміцнення національної грошової одиниці та надання стійкості валютним курсам та іншим макроекономічним фінансовим параметрам. Невід'ємною складовою цих програм були стандартні монетаристські схеми придушення попиту через обмеження грошової маси, встановлення високої ставки рефінансування та скорочення бюджетного дефіциту. Жорстка фінансова політика дала можливість звести показники річних темпів інфляції до відносно невисоких двозначних чисел, а до кінця 1990-х років вони вже не перевищували 10%.

Стійка результативність і незворотність макроекономічної стабілізації в Угорщині не були пов'язані лише з використанням рецептури ортодоксального монетаризму, що обмежується тільки регулюванням грошового обігу. Угорські реформатори усвідомлювали те, що динаміка цін у перехідних економіках визначається не тільки попитом на товари й послуги, але й можливостями його задовольнити. Вони розуміли, що інфляція залежить не тільки (а часом і не стільки) від динаміки грошової емісії, але й від так званих немонетарних факторів. Саме тому їм вдалося вичленити дві найбільш діючі хибні спіралі у знеціненні гро-

шей: «ціни–доходи–ціни» і «інфляція–девальвація–інфляція». А точний діагноз визначив, у свою чергу, й правильність лікування, яке із самого початку реформ зводилося до використання пакета взаємодоповнюючих заходів для регулювання грошового обігу, частини цін, особистих доходів і валютного курсу.

Винятково важливий висновок з порівняльного аналізу десятилітньої практики ринкової трансформації в Угорщині полягає в тому, що досягнення макроекономічної стабілізації повинно розглядатися як необхідна, але далеко недостатня умова для стійкого економічного росту. Ставка на одне тільки придушення інфляції ніде себе не виправдовує. На певних етапах потрібне проведення принципово іншої макроекономічної політики, що передбачає поєднання заходів для стримування росту загального рівня цін зі стимулюванням господарського розвитку.

Результатом економічної діяльності уряду Угорщини стало те, що великої інфляції вдалося уникнути і, порівняно із сусідніми країнами, ситуація була більш-менш контрольованою. Норма інфляції, яка виражається з 1988 р. двозначними величинами, досягла свого піка у 1991 р. – 35%. У наступні роки вона поступово знижувалась (виключенням став 1995 р. – 28,2%) і у 1999 р. опустилась до 10%, а у 2000 р. – до 9,8%. Підвищення інфляції з 22,5% у 1993 р. до 28,2% у 1995 р. було результатом значної одноразової девальвації форинта.

При таких темпах інфляції в країні не було необхідності у шокових методах її подолання, як це було, наприклад, у Польщі, де у 1990 р. норма інфляції становила 586%. Не було потреби проводити і грошову реформу чи деномінацію форинта.

Факторами збереження керованості інфляції в Угорщині на початку переходу до ринкової економіки стали: раніше досягнута висока насиченість споживчого ринку, забезпечення збалансованості платоспроможного попиту й товарного покриття; поступова лібералізація цін при збереженні певної регулюючої ролі держави, боротьба з монополізмом на ринку шляхом впровадження серйозних санкцій щодо виробників, які намагалися використовувати своє монопольне положення на ринку для нав'язування покупцю монопольно високих цін, а також швидкої лібералізації імпорту (вже в 1990 р. 90% його обсягу); антиінфляційна спрямованість програми стабілізації у цілому.

Держава в Угорщині послідовно приділяла велику увагу аналізу причин інфляції та пошуку засобів щодо її стримування. Антиінфляційна політика складалася з інструментів непрямого впливу, насамперед засобів монетарної політики (політика процентних ставок і валютного курсу), а також адміністративного централізованого встановлення цін на групу товарів з регульованими цінами. В Угорщині досить обережно підійшли й до введення вільно плаваючого валютного курсу. У 1990-1994 рр. Угорським національним банком встановлювався фіксований валютний курс з межами коливань (валютний коридор).

Державна політика валютного курсу виконувала двоєдине завдання: підтримка стабільності національної валюти і забезпечення інтересів вітчизняних експортерів, незацікавлених у завищенні курсу форинта. Тому, коли в 1994-1995 рр. курс форинта виявився завищеним, при тому, що значно виріс дефіцит зовнішньоторговельного балансу, в березні 1995 р. у межах пакета стабілізаційних заходів, що носили назву «пакета Бокроша», було прийняте рішення про разову девальвацію форинта на 9% і одночасне введення змінного курсу форинта зі щомісячною нормою девальвації, що повідомляється заздалегідь: до середини 1995 р. – 1,9% на місяць, у другому півріччі 1995 р. – 1,3%, у 1996 р. – 1,2-1,1%, у 1997 р. – 1,0-0,9%, у 1998 р. – 0,7%, у 1999 р. у січні – 0,6%, потім – 0,4%, із жовтня 1999 р.

– 0,4%, на початку 2000 р. – 0,3%, з квітня 2001 р. – до 0,2% [4]. З 1 жовтня 2001 р. цей захід був взагалі скасований. У результаті норма інфляції спочатку підскочила, а потім стала знижуватися.

Уряд Д. Хорна і керівництво Угорського національного банку (УНБ) з самого початку діяльності заявляли, що поки середньорічні темпи інфляції не упадуть нижче 4-5%, вони продовжуватимуть політику поступової девальвації, при якій курс долара постійно знижується відносно форинта. Результати монетарної, антиінфляційної політики Угорщини в 1995 – 1998 рр. довели правильність обраного шляху (в Угорщині з літа 1995 р. темпи інфляції зменшувалися на 4,4% у рік, тоді як у деяких сусідніх країнах ці показники були значно гіршими. Наприклад, у Румунії з 1975 р. по 1997 р. темпи інфляції підвищилися у 5 разів (32,5 – 154,8), у Югославії з 1997 по 2000 роки в чотири рази (21,6 – 85,7). Голова УНБ Г. Шурані, реагуючи на критику політики поступової девальвації, заявив, що Центробанк не бачить поки причин для зміни курсової політики. «Мають рацію ті економісти, – сказав Г. Шурані, – які думають, що не можна вважати гарною самою по собі ні вільно плаваючу систему, ні систему фіксованого курсу. Усе залежить від конкретних умов» [5].

На початковому етапі ринкових трансформацій в Угорщині значна увага приділялася й лібералізації зовнішньоекономічної діяльності. На практиці це означало насамперед скасування державної монополії зовнішньої торгівлі та надання господарським об'єктам (як державним підприємствам, так і приватним фірмам та змішаним товариствам) право самостійно виходити на зовнішній ринок та здійснювати на ньому експортні та імпорتنі операції. Порядок одержання дозволу на ведення зовнішньоторговельної діяльності був максимально спрощений, було введено реєстраційний режим для заснування зовнішньоторговельних фірм. У результаті число учасників зовнішньоекономічної діяльності різко зросло: у кінці 1980-х років їх було кілька десятків, а до середини 1990-х – тисячі, хоч у багатьох з них для успішного ведення цього виду діяльності не було ні достатніх капіталів, ні досвіду роботи.

Ступінь лібералізації експорту та імпорту вже на початковому етапі реформ виявився досить високим (одночасно було лібералізовано до 90% імпорту та 70% експорту). Управління зовнішньоекономічними зв'язками стало здійснюватися переважно за допомогою непрямих методів – мита, квот тощо). Реалізація наданого підприємствам права ведення зовнішньоекономічної діяльності вимагала створення механізму, який би забезпечував доступ імпортерів до іноземної валюти. Для цього була проведена лібералізація валютного режиму, що полягала у введенні обміну національної валюти та скасуванні валютних обмежень (включаючи дозвіл купувати і продавати валюту). Лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків мала наметі створення відкритої економіки, тобто господарської системи, орієнтованої на максимальну участь в міжнародному розділі праці та світових господарських зв'язках. Перехід до моделі відкритої економіки включав країну в процеси інтернаціоналізації виробництва, міжнародного руху капіталів, робочої сили та науково-технічних знань й інформації, що було особливо важливо у зв'язку зі стрімким підвищенням ролі науково-технічного прогресу, як фактора економічного розвитку.

Угорці вже на початку процесу створення відкритої економіки розуміли, що лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності потрібно проводити досить обережно. Це стосувалося, насамперед, зовнішньоторговельних і валютних операцій, експорту й імпорту капіталу. Тому рух до відкритості узгоджувався з поступовістю у скасуванні обмежень, досить суворим контролем за діяльністю

суб'єктів господарювання, що дало змогу уникнути багатьох відомих в українській практиці негативних явищ.

Дуже обережно, наприклад, в Угорщині підійшли до реалізації прагнення досягти обміну національної валюти на конвертовану та навпаки. Скасування валютних обмежень було зваженим і поетапним. З самого початку реформ запровадили правило обов'язкового продажу експортерами державі 100% валютного виторгу. Тільки зі зміцненням валютного стану підприємства одержували право відкривати валютні рахунки в національних комерційних банках, це правило було скасовано лише через 5-6 років після початку реформ (у 1995-1996 рр.). Громадяни мали право купувати тільки певну кількість валюти на конкретний строк. Обмежувалися валютні суми при виїзді громадян за кордон. Такий підхід зіграв поряд з іншими факторами важливу роль у запобіганні «валютизації» платіжного обігу.

В Угорщині активно використовувалася практика нетарифних обмежень. У середині 1990-х років система ліцензування охоплювала 30% експорту та 7-8% імпорту (передусім це стосувалося країн-членів РЕВ).

Ще більш обережний підхід в Угорщині був до скасування обмежень на експорт капіталу. Якщо залучення іноземного капіталу у формі прямих інвестицій були для угорців абсолютним пріоритетом, то їхнє ставлення до вільного відтоку з країни національного капіталу було значно «консервативнішим». Дії уряду у цій сфері дали можливість попередити втечу капіталу за кордон, розвернути його в сторону вітчизняного товаровиробника та сфери послуг. В Угорщині не знайшла великого місця у грошовому обігу й іноземна валюта, на неї ніколи не припадало більш ніж 25% загального обсягу, і вона не використовувалася широко ні як платіжний засіб, ні як засіб накопичення. Закони, що суттєво пом'якшили валютний режим, були прийняті в країні тільки по мірі зміцнення валютного становища. Тільки в червні 2001 року форинт став повністю конвертованим, а уряд лібералізував валютні регламентації [10]. Однак, ці заходи у зовнішньоекономічній сфері не змогли повністю нейтралізувати негативні наслідки лібералізації, яку в Угорщині деякі автори називають однією з факторів росту негативного сальдо поточних операцій та збільшення зовнішньої заборгованості.

Перша половина 1990-х рр. у зовнішньоекономічних зв'язках Угорщини пройшла під знаком форсованої переорієнтації з колишнього Радянського Союзу на Захід. Проте на самому початку 1990-х рр. буквально за 2-3 роки Угорщина зуміла здійснити значну корекцію географічного розподілу своєї зовнішньої торгівлі: саме в ті роки їй вдалося переорієнтувати на країни Заходу 20-30% продукції, що раніше поставлялася на східноєвропейський ринок.

Згодом подальший невеликий ріст питомої ваги розвинутих країн в угорському експорті відбувся уже винятково за рахунок згортання поставчань у країни, що розвиваються – експорт у країни Східної Європи, особливо країни «Вишеградської групи», стабілізувався. Підсумки 1993 р. свідчать про те, що зовнішньоторговельна переорієнтація шляхом елементарного маневру експортними фондами без глибокої структурної перебудови експортного виробництва у бік збільшення частки ефективних і конкурентоздатних товарів цілком себе виправдала. Більше того, у ці роки ефективність і конкурентоздатність угорського експорту помітно знизилася, а в його структурі зміцнилася паливно-сировинна спрямованість при істотному скороченні питомої ваги машин і обладнання. Причому на Заході Угорщині вдавалося продавати в основному матеріало- і енергомістку машинобудівну продукцію: промислову арматуру, радіатори, вироби зі сталевих дроту, газові плити, емальований посуд, підшипники, землерийні й дорожно-будівні маши-

ни, баржі, зварювальне устаткування тощо. У найбільш важкий стан потрапили наукомісткі галузі: електронна промисловість, приладобудування, виробництво устаткування зв'язку – ті галузі, які тісніше за інші були зв'язані з військово-промисловим комплексом. На окремих підприємствах частка військових замовлень доходила до 50-70% валової продукції, а на експорт у СРСР і інші країни РЕВ направлялося 60-70% виробленої військової техніки. Позбавившись цих ринків збуту, підприємства опинилися на грані повного краху.

Низька конкурентоздатність угорських товарів, дефіцит експортних фондів призвели до катастрофічного обвалу експорту УР у 1993 р. (на 13,1% за фізичним обсягом і на 16,8% за вартістю). При цьому випереджальними темпами став скорочуватися експорт саме в розвинуті країни (відповідно на 16,4 і 21,0%). Різке скорочення витрат, що відбулося в ці роки, на науково-технічні розробки і капітальні вкладення згубно позначилося на модернізації виробництва. Велика частина угорських підприємств, у тому числі й приватизованих, мала погане технічне оснащення, випускала застарілий асортимент продукції, була нездатна самостійно пристосуватися до ринкових умов.

Усе це спонукало новий коаліційний уряд терміново прийняти на другу половину 1994 р. і на 1995 р. антикризову програму, а навесні 1995 р. – пакет стабілізаційних заходів і програму модернізації, важливе місце в якій надавалося заходам щодо стимулювання експорту та обмеження імпорту. У галузі зовнішньої торгівлі перших позитивних зрушень удалося досягти лише до кінця 1995 р. При цьому, як показало дослідження, проведене угорським науково-дослідним центром Копінт-Даторг, подальший ріст угорського експорту значною мірою забезпечували змішані підприємства за участю іноземного капіталу, на які в 1995 р. припадало вже більше половини всього угорського експорту [6]. Так воно й трапилося у подальшому, за рахунок підприємств, які належали іноземним власникам, а також модернізованих за допомогою інвестицій з-за кордону, угорський експорт значно збільшився. У той же час під впливом майже повної лібералізації імпорту в першій половині 1990-х рр. сформувалася стійка імпортна залежність угорської економіки від країн Заходу. Одночасно Угорщині вдалося помітно послабити залежність від імпорту з країн СНД, і в першу чергу Росії. При цьому адаптація угорського національного господарства до економіки західних країн у 1990-і рр. здійснювалося набагато інтенсивніше, ніж це відбувалося раніше. Нерідко цей процес мав дуже болісний характер у першу чергу в соціально-економічній галузі.

Країни Заходу нав'язували Угорщині свої правила гри, а не навпаки. Дійсно, навіщо, приміром, країнам Європейського Союзу Угорщина як експортер аграрної продукції, коли вони в себе борються з надвиробництвом продовольства? Тому Угорщина, самозабезпеченість якої продукцією сільського господарства й харчової промисловості іноді досягала 130%, стала щорічно скорочувати аграрне виробництво, обмежувати власний експорт продовольства і неухильно розширювати його імпорт. Так, у 1991-1994 рр. угорський експорт сільгосппродукції і харчових товарів у країни ЄС збільшився ледь помітно, а зустрічний імпорт зріс майже втричі. Якщо в 1990 р. угорські постачання аграрної продукції у країни ЄС у 6 разів перевищували зустрічний імпорт товарів цієї групи, то в 1994 р. – уже дещо більше, ніж удвічі.

З лібералізацією імпорту на угорський ринок хлинули якісні промислові товари народного споживання західного виробництва, їхній імпорт став стрімко зростати (тільки за один 1991 р., наприклад, відразу втричі). Імпортний ширжиток, часом дешевший, ніж вітчизняні аналоги, став рішуче витіснити з угор-

ського ринку вітчизняних виробників. Якщо до лібералізації імпорту на частку імпортованих товарів у роздрібній торгівлі припадало не більше 20%, то в 1991 р. – уже 29,2%, а в 1994 р. – 35,6% [7]. Внутрішній ринок ранніх овочів і фруктів, наприклад, повністю затоварений західними фірмами. Істотно потіснені на вітчизняному ринку були й угорські виробники медикаментів, пральних засобів, косметики, а також взуття.

Конкуренція з боку західного імпорту виявилася для угорських підприємств потужним стимулом до власного розвитку, активного пошуку іноземних партнерів по промисловій кооперації і спільному підприємництву. Хоча чимало прикладів й того, коли вітчизняне виробництво певних товарів просто припинялося і країна цілком переходила на їх імпорт. Так було, зокрема, з чавунними й іншими металевими виливками, а також з багатьма виробами машинобудування.

У галузі енергопостачання в Угорщині узятий курс на диверсифікованість імпорту енергоносіїв, зниження залежності від постачань з Росії й інших країн СНД. Для цього здійснювалося широке підключення до західноєвропейських енергетичних мереж. Так, наприкінці 1992 р. була введена в експлуатацію ЛЕП напругою 400 КВ між Угорщиною й Австрією. У 1994 р. розпочате будівництво газопроводу від Дьора (УР) до австрійського кордону й далі через Австрію з підключенням до західноєвропейської системи газопроводів з виходом на виробників газу у Північній Європі. Проробляється проект газопроводу на південний напрям до алжирського зрідженого газу. Планується також підключення до нафтопроводу Трієст – Інгольштадт, будівництво нафтопроводів, що зв'яжуть нафтопереробні комбінати у Швехате (Австрія), Братиславі (Словаччина) і Сазхаломбатге (УР).

Досить активне підключення до західноєвропейських систем енергопостачання однак зовсім не означає, що Угорщина збирається відмовитися від закупівель енергоносіїв у Росії та інших країн СНД, що, звичайно, вигідніше для неї, ніж імпорт з третіх країн. Ініціатива досягнутої в Москві восени 1993 р. домовленості про те, що Росія не скоротить постачання в Угорщину нафти й газу, а щодо газу подвоїть їх до 2001 р., була ініційована саме угорською стороною. Західноєвропейські джерела постачання Угорщина розглядає як резервні на випадок перебоїв з постачаннями з Росії й інших країн СНД. Крім того, транспортна інфраструктура, що створюється, може бути використана Угорщиною для транзиту енергоносіїв із країн СНД на Захід, а також прихованого їх реекспорту.

Досвід пошуку Угорщиною альтернативних джерел енергоносіїв є надзвичайно цікавим для України. За всі роки політичних та економічних трансформацій в цій країні Росія ні разу не використала фактор залежності угорців від поставки російської нафти та газу для вчинення тиску на Угорщину в тих чи інших зовнішньополітичних питаннях. Чи це стосувалося членства в НАТО, чи в ЄС. Угорці справно платили за енергоносії, росіяни вчасно їх поставляли. Тому скоріш за все і Україні не треба боятися перекриття Росією нафтогазового крана, потрібно лише вчасно розраховуватися за відповідні поставки.

Як не прагнули перші та й наступні реформатори в Угорщині зменшити роль держави у економічному житті країни, на практиці виявилось, що лібералізація, впровадження ринкових механізмів неможливе без утручання владних структур. Виявилось, що є безліч завдань у сучасному суспільстві, які неможливо вирішити за допомогою ринкових механізмів, оскільки ринок їх просто ігнорує. Це стосується, наприклад, підтримання конкуруючого середовища, про що йшлося уже раніше, виробництва «соціальних благ», соціально прийнятної розподілу прибутків.

Якщо це твердження є справедливим для країн зі сталими ринковими відносинами, то воно тим паче є актуальним для перехідних суспільств, у яких тільки йде становлення ринкових механізмів. Тому за угорською державою в економіці було збережено досить широкі повноваження та функції, що дало змогу урядам нової доби досить ефективно забезпечувати керованість трансформаційного процесу.

Звичайно, що держава у нових умовах відмовилася від старих методів управління. Міністерства та відомства відновились від галузевого, директивного інтервенціоналізму та перейшли до функціонального координування і забезпечення тих функцій, які не спроможний виконувати ринок.

При цьому на передній план виходили саме непрямі важелі економічного регулювання. Угорська держава в сучасних умовах виконує дві функції: адміністративно-правову та відповідно економічну. Перша з них, яка полягає у формуванні адекватного ринковим економічним системам правового поля й механізмів змушення до дотримання господарськими суб'єктами встановлених на ньому «правил гри». Завдяки роботі зі створення нормативно-правової бази економіки, яка своєчасно розпочата й послідовно проводиться, Угорщина знаходиться серед лідируючих у системній трансформації країн, таких як Польща, Чехія, змогла у максимально короткі строки заповнити «інституційний вакуум», що утворився після демонтажу адміністративно-командної системи, створити сприятливі умови для господарської діяльності та відносно надійну систему її захисту. Ці заходи допомогли Угорській Республіці запобігти тих проблем, з якими зіткнулася економіка України через зволікання з інституціональними реформами, що породило формування віртуальної економіки, глибоку криміналізацію господарської сфери, широкомасштабну корупцію.

Друга економічна функція має досить широкий спектр. Серед його головних компонентів слід назвати: макроекономічне регулювання; створення умов для функціонування фінансового капіталу та його інституцій; стимулювання економічного росту та розвитку; підтримка малого та середнього підприємництва; стимулювання експорту; контроль за цінами «природних монополій» (у сфері енергетики, трубопровідного транспорту, залізничних перевезень, зв'язку, комунального господарства); підтримка обороноздатності, підтримка громадського порядку, екологічна безпека, розвиток та функціонування транспортних систем, забезпечення діяльності фундаментальних наук та представлення населенню соціально значимих послуг.

Наступною сферою державної інтервенції в угорську економіку став фінансовий капітал. Угорська держава активно сприяла створенню нових для постсоціалістичних реалій таких фінансових інституцій як комерційні банки, товарні, фондові та валютні біржі, інвестиційні фонди тощо. Особливо потрібно сказати про реформування кредитно-банківської системи. Головне завдання банківських реформ в Угорщині, що постало у зв'язку з переходом до ринкової економіки, полягало у тому, щоб перебороти глибокий розрив між адміністративними й ринковими відносинами у банківській справі. Так, експерти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) вважають процес реструктуризації в Угорщині цілком удалим, а банківську систему країни, що сформувалася в її результаті до 1997 р., найбільш здоровою й стабільною серед країн регіону. Високо оцінюють стабільність угорської банківської системи й експерти комісії ЄС, що підготували аналітичний матеріал у зв'язку із заявою Угорщини про прийом до ЄС [8].

Станом на червень 1996 р. баланс усіх фінансових інститутів дорівнював

4194,1 млрд форинтів. З цієї суми на частку КБ припадало 95,2%, на частку кооперативних інституцій – 4,8%. Державна власність становила 21,3%, приватна – 73,9%, у тому числі іноземна – 38,7%. Розподіл же цієї суми (4194,1 млрд форинтів), прийнятої за 100%, за окремими категоріями банків відбувався так: великі банки – 67,6%; середні – 18,6%; дрібні – 9,0%. Усього – 95,2%. Іноземна участь у великих КБ становила 18,7%, середніх – 15,6%, дрібних – 4,4%, усього – 38,7% [9]. За оцінками деяких західних експертів, КБ може почувати себе вільно й упевнено вирішувати виникаючі проблеми за умови, що він має у розпорядженні кошти в сумі не менш як 20 млрд доларів [10].

У 1990 – 1997 рр. відбулася приватизація угорських банків за участю іноземних інвесторів. Так, якщо в 1990 р. усі великі банки були державними, то в 1997 р. 7 великих банків перейшли в приватну власність, у тому числі 5 – в іноземну. Найбільш активно цей процес відбувався в 1994 – 1997 рр., коли було прийнято політичне рішення про приватизацію великих банків за участі іноземного капіталу. У 1997 р. вона завершилася: частка іноземного капіталу перевищила 60%, частка державної власності знизилася до 21,1%.

Центральний банк, за словами його голови у 1998 р. Георгі Шурані, відіграв важливу роль у реформуванні всієї банківської системи країни. Таким чином, основними напрямками та результатами банківських реформ в Угорщині були такі.

По-перше, це формування нової законодавчої бази банківської справи, що відповідає вимогам ринкових відносин. У новому законодавстві фіксуються такі положення, як відмова від монополії держави на банківську справу, впровадження підприємництва й конкуренції фінансових інститутів на фінансових ринках, перехід держави від адміністративного управління до економічного регулювання ринків коштів і капіталів. В усіх цих і деяких інших галузях законодавство поступово удосконалюється, стає дедалі більше наближеним до вимог внутрішніх і зовнішніх банківських ринків.

По-друге, найважливішим елементом реформи в банківській сфері стала приватизація державної власності як умови розвитку конкурентної боротьби за обслуговування клієнтури, особливо недержавних і приватних підприємств.

По-третє, просуванню реформи у банківській сфері сприяє перехід від адміністративного до ринкового регулювання діяльності банківського сектора в цілому й окремо взятих комерційних банків (КБ).

Нарешті, по-четверте, банківські реформи в Угорщині припускають послідовне підпорядкування побудови й функціонування КБ принципам ринкової, комерційної діяльності, тобто одержанню прибутку й використанню частини його на збільшення власного капіталу, резервів і кредитоспроможності.

Просування вперед ринкових реформ банківського сектора по всіх зазначених напрямках сприяло його оздоровленню і росту потенціалу ефективної діяльності. Стимулювання державою економічного росту в Угорщині на першому етапі економічних реформ здійснювалось головним чином через грошово-кредитне та податкове регулювання. В той же час інвестиційна, інноваційна, промислова та науково-технічна політика, необхідна для структурної адаптації національного виробника до вимог внутрішнього та зовнішнього ринків, практично не проводилася через брак коштів. Однак, оскільки умови для господарювання продовжували погіршуватися, загроза закриття виробництва насунулась не тільки на застарілі підприємства, а й на модерні, які були в умовах соціалізму цілком конкурентні на зовнішньому ринку, це стосувалося, у першу чергу, машинобудування, електронної, фармацевтичної промисловості. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що

на цих підприємствах працювало досить багато людей, і у разі їх зупинки, це могло призвести до соціального вибуху.

Таким чином, у держави не залишалося іншого вибору, ніж узяти на себе функцію підтримки перспективних виробництв, що було непритаманним для ринкової економіки. Велика увага приділялася і створенню привабливих умов для іноземних інвестицій. Експерти МВФ виділяють кілька ключових факторів, що забезпечили Угорщині приплив прямих іноземних інвестицій. По-перше, відносна стабільність макроекономічних умов і сприятливе інвестиційне законодавство. По-друге, сприятливий податковий клімат і використання спеціальних стимулів для залучення інвесторів (наприклад, корпоративний податок в Угорщині становить 18% у порівнянні з 34% у Польщі і 30-40% у країнах Євросоюзу). По-третє, наявність гнучкого ринку праці, на якому заробітна плата, тривалість робочого дня й умови щодо охорони праці залежать від реальних економічних можливостей країни (наприклад, реальна зарплата в Угорщині нижче, ніж у країнах ЄС, хоча рівень кваліфікації і трудової дисципліни працівників досить високий).

Цікаво, що з 1995 р. 90% європейського виробництва «Дженерал Електрик» зосереджене в Угорщині, тоді як ряд раніше придбаних західноєвропейських підприємств були закриті. Крім того, в Угорщині знаходиться єдиний дослідницький центр «Дженерал Електрик» за межами США. Завдяки інвестиціям в Угорщину з боку таких гігантів світового автомобілебудування, як «Дженерал Моторс» (250 млн дол.), «Фольксваген-Ауді» (200 млн дол.), «Судзукі» (180 млн дол.), «Форд» (123 млн дол.), у країні створена практично нова для неї галузь – легкове автомобілебудування. Лише на одному зі спільних підприємств за участю цих компаній – АТ «Угорське Судзукі» – було випущено в 1995 р. близько 35 тис. легкових автомобілів «Судзукі Свіфт», з яких 20 тис. автомобілів експортовано. З жовтня 1995 р. завод вийшов на проектну потужність – 50 тис. автомобілів на рік. Відповідно буде розширений і експорт. У планах підприємства – освоєння потужних ринків Китаю та Росії [6].

Визнаючи у цілому позитивну роль іноземного капіталу у формуванні сучасної галузевої структури угорської економіки, при цьому слід наголосити на прагненні західних інвесторів до монополізації цілих галузей і виробництв. В Угорщині, наприклад, під контроль іноземного капіталу, причому на пільгових умовах, потрапили такі галузі економіки як цементна, паперова, поліграфічна, цукрова, тютюнова, маслорізно-жирова, лікєро-горіччана промисловості, будівництво автомобільних доріг, мережа станцій із заправлення балонів пропанбутаном, виробництво електроламп і трубок денного світла, побутових холодильників, сірчаної кислоти. На місце колишньої державної монополії поволи приходять монополія іноземного капіталу з усіма відповідними наслідками.

Висновки

Із розглянутого досвіду Угорщини щодо лібералізації господарської діяльності, як першого кроку на шляху економічних трансформацій, впливає розуміння того, що проведення успішних економічних реформ без втручання держави на перехідному етапі є нереальним. Успіх угорських реформаторів новітньої доби полягав саме у правильному поєднанні лібералізації з контролем з боку держави. Руйнування старих механізмів не викликало «хаосу» в економічній та соціальній сферах, а створення адекватної ринковим умовам системи владного адміністрування та законодавчого забезпечення дало можливість досить успішно подолати перші етапи капіталізації суспільства.

Література

1. Дж. Сакс, О. Пивоварський. Економіка перехідного періоду (Уроки для України). – Київ. – «Основи», 1996. – С.59.
2. Бальцерович Л. Соціалізм, капіталізм, трансформація. Очерки на рубежі епох. – Москва, Наука – УРАО, 1999. – С. 189-190.
3. Опыт управления социалистической экономикой в Венгрии. – М., 1989. – С. 136.
4. Уроки социально-экономических преобразований в странах Центральной и Восточной Европы / Под ред. О. Т. Богомолова. – М.: ИМЭПИ РАН, 1996. – С.53.
5. Центральная и Восточная Европа во второй половине XX века. В 3 т. –Т.3. Трансформации 90-х годов. Ч.1, – М.:Наука,2002. – С. 96.
6. Гринберг Р. С. Результаты экономических реформ в постсоциалистических странах// Экономическая политика: стратегия и тактика №3. – 2003. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://vasilieva.narod.ru/1_3_03htm
7. М. А. Усиевич. Десятилетие реформ в Венгрии. 90-е годы XX в. «Новая и новейшая история», 2002-09-01, NNI – No. 005. – С. 86.
8. The Hungarian Economy. 1996. – v. 24. – № 4. – P. 6.
9. Adevărul economic. Bucurest. 18-24.11. – 1995. – № 47. – P. 9.
10. Berend I. From Regime Change to Sustained Growth in Central and Eastern Europe // Economic Survey of Europe, 2000, – N 2/3, – P. 56.
11. Сегодня и завтра Восточной Европы / НГ-политэкономия, 2000, 24 окт.(UNCTAD).
12. Гесць В. Ринкова трансформація в 1991-2000 роках: здобутки, труднощі, уроки / В. Гесць // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – № 2. – С. 22-37. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2001_2_4
13. Бершеда, Є. Р. Сусідство України з Євросоюзом: нові геополітичні реалії / Є. Р. Бершеда // Стратегічна панорама. – 2004. – № 2. – С. 42-44.
14. Ткач Д. І. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій: Монографія/ Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К.: МАУП, 2004. – 504 с.
15. Шестакова Е. Е. Изменения в социально-экономическом положении и поведении домашних хозяйств в переходных экономиках. – М.: Эпикон, 2001. – 326 с.
16. Ушкалов И. Г. Процесс трудовой миграции: состояние и перспективы // Российский экономический журнал. № 2. – 1993. – 20 с. Экономическая библиотека – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://economy-lib.com/migratsiya-naseleniya-kak-faktor-mobilnosti-trudovyyh-resursov#ixzz4MPaDi7HD>
17. Лучкина, Л. С. Социальные реформы в Содружестве Независимых Государств : Науч. докл./ Л. С. Лучкина; Рос. акад. наук. Ин-т междунар. экон. и полит. исслед. – М. : ИМЭПИ РАН, 2002. – 95 с.
18. Kuczi, Tibor. Kisvállalkozás és társadalmi környezet (Small entrepreneurship and social environment). – Budapest: Replika, 2000.
19. Róna-Tas, Akos. Economic Sociology in Europe: Hungary, Economic Sociology. – European Electronic Newsletter (February 2002). – Vol. 3, – No. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.siswo.uva.nl/ES/esfeb02art4.htm> l.
20. Д-р Данко Л. Свободные экономические зоны в Венгрии / Д-р Л. Данко, М. Чисарик // microCAD'98. – Мишкольцкий Университет. – 1998.

УДК 338.246.025.2

Н.О. Ткаченко

*кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії,
Університет економіки та права «КРОК»*

Регулювання зовнішніх ефектів: теоретичні підходи та практичний досвід

Стаття присвячена аналізу існуючих теоретичних підходів до регулювання зовнішніх ефектів та дослідженню практичного застосування інструментів такого